

A *vanitatum vanitas*-motívum hatástörténete a 19. század második felének magyar irodalmában

Sárközi Máté Bálint

PPKE BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, osztatlan hallgató

The Reception History of the “Vanitatum Vanitas” Motif in Hungarian Literature of the Second Half of the 19th Century.

Abstract: This study examines the reception-history of Ferenc Kölcsey's *Vanitatum vanitas*, with a particular emphasis on the second half of the 19th century. In the poems of Pál Gyulai, Jenő Komjáthy, Gyula Reviczky and János Vajda, I analyse intertextual references that might have reminded contemporary readers of the work, written in 1823. Among the devices of evocation, I focus primarily on formal allusion, interpreting the meaning-making potential of form and rhythm through the questions raised in poems influenced by Kölcsey. Texts reflecting on *Vanitatum vanitas* broaden the interpretive possibilities of the work, and I also investigate this system of influence while exploring the reception history of the text. The study further discusses how authors of the Reform Era and the post-revolutionary period after the failed War of Independence engaged with the idea of “all is in vain”, and how their poetry either affirmed or rejected this notion. The diversity of the discovered intertextual references provides evidence of the considerable influence of Ferenc Kölcsey's work on Hungarian literature during the period under examination.

Absztrakt

Jelen tanulmány Kölcsey Ferenc *Vanitatum vanitas* című művének hatástörténetét vizsgálja, különösen a 19. század második felére koncentrálna. Gyulai Pál, Komjáthy Jenő, Reviczky Gyula és Vajda János verseiben elemzem azokat az intertextuális utalásokat, amelyek a korabeli olvasó eszébe juttathatták az 1823-ban született alkotást. Az evokáció eszközei közül a formai rájátszást helyezem a kutatás fókuszába, a Kölcsey hatását mutató versekben felmerülő kérdéseken keresztül értelmezve a forma és a ritmika jelentésképző erejét. A műre reflektáló szövegek a *Vanitatum vanitas* értelmezési lehetőségeit bővítik, s ezt a hatásrendszert a szöveg recepciótörténetének feltárása mellett elemzem. Kitérek továbbá arra is, hogy a reformkor idején és a vesztes szabadságharc után hogyan viszonyultak a szerzők a „mind csak hiábavaló” gondolatához, illetve hogyan fogadták vagy utasították el e tételt a verseikben. A felfedezett intertextuális utalások sokszínűsége által bizonyíthatóvá válik Kölcsey művének jelentős hatása a magyar irodalomvizsgált korszakában.

I. Bevezetés

„Hiábavalóság, csak hiábavalóság, ezt mondja a prédikátor, hiábavalóság, csupa hiábavalóság. Minden hiábavalóság! Mi haszna az embernek minden fáradozásból, amit magára vállal a nap alatt?” (Préd 1,2–3)

Ezzel a példamondattal, ha úgy tetszik, tanítással kezdődik a bibliai Prédikátor könyve. Jeruzsálem királyának, Dávid fiának szavai jelentős hatást gyakoroltak a későbbi korok költőire. Már a középkortól kezdve fellelhetők olyan vanitas-versek, amelyek a Salomonnak tulajdonított gondolatot újrafogalmazzák, felhívják a befogadó figyelmét arra,

hogy a földi életben minden hiábavaló (Lukácsy, 1990). A vanitas-irodalom hagyományához kapcsolódva írta Kölcsey Ferenc 1823-ban, a *Hymnusszal* nagyjából egy időben a *Vanitatum vanitas* című verset. A mű befogadóit az elmúlt két évszázad során az a kiemelkedően fontos értelmezési kérdés foglalkoztatta leginkább, hogy tényleg komolyan állítja-e a versbeszélő, hogy minden hiábavaló, vagy a romantikus ironia eszközével hívja fel a figyelmet arra, mi a következménye annak, ha a sztoikus-cinikus ataraxia állapotára vágyik valaki, tehát esetleg a központi gondolat veszélyére figyelmeztet Kölcsey.

Kutatásom célkitűzése, hogy a 19. századi magyar irodalmat – pontosabban a század második felének és a századvégnek az irodalmát – áttekintve feltárjam és bemutassam Kölcsey komoly visszhangot kiváltó művének hatástörténetét. Kölcsey költeménye ugyanis már a kortársakat is megosztotta: a vers által sugallt gondolatok a reformidőszakban nem voltak elfogadottak, mivel a mű nem tükrözött hazafias hozzáállást, élet-szemléletét, inkább a cinikus rezignáltság jellemezte. Az 1850-es évektől kezdődően szinte valamennyi jelentős költő életművében megjelenik a *vanitatum vanitas* gondolata. Egyrészt számos verset tekinthetünk kifejezetten e költemény parafrázisának, másrészt a Kölcsey-vers témája és motívumai is igen sűrűn előkerülnek a 19. második felének költészetében. A kor olvasójának alapvető befogadói élménye lehetett, ha ráismert a szöveg olyan elemeire, amelyek aktivizálták egy másik szöveggel kapcsolatos ismeretét. Kölcsey verse esetében ilyen erőteljes hatást és intertextuális kapcsolatot sejtető és keltő sajátosság lehet a szöveg nyelvi megformáltsága, a mondanivaló hasonlósága vagy éppen séggel a szintén fontos referenciális kapcsolatot indukáló versforma is.

A szöveg történetileg és kritikailag is aktívan tárgyalt téma a korszakban (Dávidházi, 1998), így az alkotók és befogadók irodalmi érzékenysége is hatással van: a költők műveltséganyagában élő textus könnyen játékba hívható vendégszövegek alkalmazása vagy rájátszás által, befogadói oldalról pedig az evokatív eszközök könnyen felidézhetik a művelt olvasóban Kölcsey művét.

A *Vanitatum vanitas* hatását a 19. század második felének irodalmára elemeiben már elkezdte feltárni az irodalomtörténeti kutatás. Vadai (2002) a 2000-es évek elején megjelent tanulmányában, *Az érvényes mérce* című írásában meggyőzően igazolja, hogy Reviczky Gyula *Magamról* című alkotása rájátszik a *Vanitatum vanitas*-ra. Ehhez hasonlóan Szilágyi (2023) nemrégiben megjelent tanulmánya kimutatja a Kölcsey-mű szöveg-szintű hatását Arany János életművében négy verset tárgyalva (*Gondolatok a béke-congresszus felől, Visszatekintés, Bárány Kemény Zsigmondhoz, En philosophe*).

Ezen a gondolatmeneten elindulva fogtam neki a kutatásnak. A *Vanitatum vanitas* értelmezéséhez, recepciójához kapcsolódó – meglehetősen bonyolult és szerteágazó – szakirodalom feltárása után Arany János műveinek érintőleges vizsgálatán kívül négy további, a 19. század második felében alkotó jelentős költő életművét vizsgáltam meg, fel-tételezve, hogy Kölcsey verse nemcsak Aranyra, hanem rájuk is hatást gyakorolt, és ők is alkottak olyan műveket, amelyek evokálják a *Vanitatum vanitast*. Reviczky Gyulánál,

Vajda Jánosnál, Komjáthy Jenőnél és Gyulai Pálnál is találtam olyan szövegeket, amelyek intertextuális kapcsolatban állhatnak a kiindulási pontként megjelölt Kölcsey-verssel.

Ezen felül a korabeli folyóiratok interneten elérhető korpuszát is feltártam, bizonyítékokat keresve arra az állításra, hogy a *Vanitatum vanitas* meghatározó szövegként jelent meg a 19. század második felének irodalmi kultúrájában is. Emellett néhány szerző levelezésében és önéletírásában is olyan bizonyítékra bukkantam, amely Kölcsey versének általánosan elterjedt jelentőségét támasztja alá.

A következőkben, a recepció fő kérdésének rövid ismertetését követően áttekintem azokat a szövegeket, amelyek alátámasztják Kölcsey művének népszerűségét és közismertségét, majd pedig a *Vanitatum vanitasszal* intertextuális kapcsolatba lépő műveket mutatom be annak érdekében, hogy láthatóvá váljék, milyen erős hatást gyakorolt a szöveg a vizsgált korszak lírájára.

2. A *Vanitatum vanitas* közismertségének bizonyítékai

Mint már korábban említettem, Kölcsey műve megosztó a 19. században. Z. Kovács (2002) két részre osztja a *Vanitatum vanitas* olvasatait. Az interpretációk egyik csoportjába azok az elgondolások tartoznak, amelyek (legtöbbször Kölcsey életéből levezetve) a válság tüneteként értelmezik a verset – ebben az esetben tehát az értelmezők úgy gondolják, a versbeszélő valóban azt állítja és hiszi, amit a szöveg elsődleges nyelvi jelentése sugall. A másik csoportot azok a lehetséges értelmezések alkotják, amelyek bizonytalankodnak abban, hogy a szöveg ténylegesen pártolja-e az ataraxiát, vagy a paródia eszközével élve kifigurázza azt. E megközelítésekben fontos szerep jut a romantikus irónia jelentésteremtő erejének is: az irónia, az öngúny okozza az értelmezési kérdés végső eldöntetlenségét (Z. Kovács, 2002, 20).

A *Vanitatum vanitas* népszerűségét a 19. században, illetve leginkább annak második felében egy sereg különböző típusú és műfajú szöveg támasztja alá és bizonyítja. Ezek áttekintése mindenképp szükséges volt ahhoz, hogy biztosan állíthassam, az általam felfedezett intertextuális kapcsolódások a tárgyalt lírikusok életművében nem véletlenszerűek.

Arany János levelezésének néhány részlete bizonyítja, hogy a század második felében is izgalmas, érdekes (és főként ismert) szövegnek minősül a *Vanitatum vanitas*. Tompa Mihályhoz írt leveleiben idézi is a verset – pontatlanul, ami arra utal, hogy könyv nélkül, fejből írja le a mű néhány sorát:

„A mi ez után következik leveledben: kár volna olly komolyan vened. Ha ma rajtad, holnap rajtam vagy más jó emberönkön. Engem, a múltra nézve, teljesen megnyugtattak soraid: a jövőre nem szükség óvatosságot ajánlanom. „Tél és harmat, nyár és hó, mind csak hiába való!” (Arany, 1982, 225)¹

Táncsics Mihály *Életpályám* című írásában említi Kölcsey *Vanitatum vanitas*-át. Itt a szöveg szó szerint utal a műre:

„Önkéntelenül jut itt eszembe Kölcseynek »Vanitatum vanitas«-a. Szomorúsággal telnék el lelkem, ha a dolognak csak múlandó oldalát tekinteném, de mennyi vigasztaló van abban, ha kezemet keblem bal felére téve, nyugodtan, tiszta lélekkel elmondhatom: e kisbíró nem vádolt arról, hogy rendeltetésemet be nem töltöttem, polgári és hazafias kötelességemet nem teljesítettem.” (Táncsics, 1964, 182)

Táncsicsnak önkéntelenül eszébe jut a vers, amelynek tartalmával, az általa közvetített pesszimizmussal vitába is száll. A hazafiság nem felesleges, nem hiábavaló – ezt állítja a szerző. Az idézet megmutatja, Kölcsey műve egyfajta igazodási pontként, illetve az önmegértés eszközeként is funkcionálhatott.

Nemcsak az önmegértés, hanem a karakterábrázolás lehetőségét is kínálta a *Vanitatum vanitas*. Major (1867a–b) a *Magyarország* és a *Nagyvilág* hasábjain közölte A bölcsész csalódása című beszélyét. A történet főszereplőjét, Igaray Gyulát az elbeszélő leginkább azon keresztül jellemzi, hogy Gyula egyik kedvenc verse Kölcsey *Vanitatum vanitas*a. Itt az elbeszélő a költemény egy kisebb részét közli; helyhiányra hivatkozva csak egy szövegrészletet választ ki. A főszereplő a történet során később idéz a *Vanitatum vanitas*ból, sőt el is szavalja azt. Érdekes értelmezői pozícióba helyezkedik Major Béla beszélye is Kölcsey verse kapcsán. Igaray Gyula világfájdalmáról egy kedves, szép lány, Sarolta rántja le a leplet, mikor kimondja, amit még senki sem mondott ki a „bölcsészről” – mégpedig, hogy a világgyűlöletét „affektálja”. Nagy megrökönyödésében Gyula aznap este már nem Kölcseyt, hanem Petőfit olvas, majd végül szép lassan szerelemre gyúl Sarolta iránt. A beszély végén az elbeszélő didaktikus módon közli az olvasóval a történet tanulságát: a szerelemben kell menekülnie az embernek, ha megszállná a „divatos bölcsészség mániája”, majd csalódná abban a vélekedésében, „hogy az élet nem szép s élni nem érdemes”. Major Béla szövege érdekesen összecseng a Kölcsey-szöveg recepciójának lényeges dilemmáival – a túlinterpertációtól tartózkodva – mintha A bölcsész csalódása is arra játszana rá, hogy a *vanitatum vanitas* gondolata nem fenntartható, aki hirdeti, igazából az sem gondolhatja igazán komolyan.

A közismertség egyik különleges bizonyítéka a *Borsszem Jankó* nevű vicclapban található meg. A folyóirat 1891. március elsején közölt egy rövid gúnyverset Az én dalaimból címmel, amelyben megjelenik a *vanitatum vanitas* szókapcsolata:

¹ Egy későbbi levelében egyébként Arany mintha saját gondolatmenetével, mondandójának a *Vanitatum vanitas*ra rímelő paradox, ironizáló jellegével indirekt módon értelmezné is a Kölcsey-mű összetett és elbizonytalanító beszédhelyzetét – tehát a téma nagy valószínűséggel komolyan foglalkoztatta őt.

„Vanitatum vanitas,
Nagy csapás a sanitas!
Százszor fájóbb a nyomor,
Ha van hozzá jó gyomor.

Hentes, derék Vanicsek,
Boltod felé sietek,
Hejh!... de ott csak didergek —
Vanitatum vanicsek.” (n. n., 1891)

Az, hogy a nyelvi humor alanya (vagy tárgya) lehet ez a kifejezés, azt bizonyítja, széleskörben ismert volt, hiszen a szójáték egyébként egyáltalán nem lenne értelmezhető a befogadói közeg számára.

Az előbb felsorolt példák mind alátámaszthatják az állítást, miszerint Kölcsey *Vanitatum vanitasa* a 19. század évtizedei során közismert, népszerű, értelmezői kihívást jelentő, alkotói érdeklődést okozó szöveg lett.

3. A *Vanitatum vanitas* hatása Gyulai Pál, Reviczky Gyula, Komjáthy Jenő és Vajda János költészetére

Gyulai Pál (é. n.-b) *Vigasztaló* című verse meglehetősen erős szálakkal kapcsolódik a *Vanitatum vanitashoz*. Kölcsey Ferenc műve ugyanis az elsődleges nyelvi jelentés szintjén a „mind csak hiábavaló” állítását fogalmazza meg különböző metaforák és példák katalógusszerű felsorolása által, illetve a sztoikus-cinikus ataraxia állapotát javasolja megoldásképpen.

Gyulai Pál két szempontból is felidézi Kölcsey versét: a forma és a tartalom által. A két szöveg formailag teljesen azonos. Bár Kölcsey nyolc, Gyulai hét versszakból építi fel a művét, a strófák struktúrája megegyezik. Az egyes versszakok nyolcsorosak, és két négysoros periódusra oszthatók. Az első periódus 8-7-8-7 szótagszámú sorokból áll, míg a második négy sor 8-8-7-7 szótagos. A nyolcszótagú sorok egy perióduson belül egymással rímelve; a hetesek ugyanígy, így a strófa első fele keresztrímes, a második fele pedig páros rímű. A nyolcszótagú sorok felező nyolcasok (4/4); a hétszótagúak két-üteműek (4/3). Ez a versforma tulajdonképpen a Himfy-strófa „rövidített változata”, mivel tizenkét soros, két keresztrímes periódust követ a páros rímű. Kölcseynél a két keresztrímes szakasz helyett csak egy áll a versszakok elején.

Érdekes jelentésteremtő aktus, hogy a formai azonossághoz tartalmi ellentétesség társul. Egyfajta „ellen-*Vanitatum vanitas*”-ként értelmezhető így a *Vigasztaló*. Ez pedig tökéletesen megfelel annak, ami a Gyulai-parafrázisok kapcsán elmondható, azaz hogy Gyulai számára a nagy elődök követése mind tematikailag, de talán még inkább formailag alapvető költői magatartás. A forma azonosságával még hangsúlyosabban rávilágít a mintául vett versre, illetve arra, hogy ő maga felétlenül meg kívánta haladni az eredeti

költő gondolatmenetét.² Kölcsey versével kapcsolatosan is ez lehet a helyzet: az *aemulatio*, vagyis a versengve utánzás a cél. A cím pontosan fogalmazza meg a vers tartalmát, ugyanis a beszédhelyzet a vigasztalás beszédhelyzete. A lírai én a szövegben választ ad egy (elképzelt) másik személy problémájára: az öregségből fakadó gyász, fájdalom, tehetetlenség érzése ellen beszél, ezzel vigasztalva a megszólítottat. Az erkölcsi üzenet tehát teljesen ellentétes a Kölcsey versében megszólaló (és salamoni szerepbe lépő)³ lírai én üzenetével.

Lukácsy (1990) a vanitas-irodalom szövegeit értékfosztó műveletként értelmezi. Ehhez képest éppen hogy „értékadó” a *Vigasztaló*, hiszen hét versszakon keresztül azt bizonyítja, hogy van értelme az életnek, pontosabban, hogy idősen is van értelme az életnek, az idős emberekben is lehet tettvágy, és idősként is lehetőség nyílik az értékteremtésre.

Az azonos forma, a hasonló téma és az eltérő állítás egyértelműen felidézheti a századvég olvasójában Kölcsey *Vanitatum vanitasát*. Ezen érintkezési pontok mellett azonban a szövegben található egy olyan sor, amely konkrét szövegallúzió – Gyulai a szöveg jelentésteremtő aktusainak komponálásakor tudatosan hívja be az értelmezésbe Kölcsey művét. Amikor a vers végén a lírai én többedjére is újfogalmazza, hogyan kell jól viselni az öregkort, szövegszerűen felidézi a *Vanitatum vanitast*:

„Érett ésszel, józan fővel,
Lépést tartva az idővel,
Ha a nép bölcs véne vagy,
Szavad tett és súlya nagy.” (Gyulai, é. n.-b)

„Érett ésszel, józan fővel” – fogalmaz Gyulai; szavai Kölcseyt („Érett ésszel, józanon”) visszhangozzák. A vendégszöveg jelenléte tehát végérvényesen bizonyítja az összefüggést a két szöveg között.

Gyulai Pál (é. n.) azonban nemcsak a *Vanitatum vanitas* ellenében, hanem a szöveg cinikus ataraxiát támogató értelmezése mellett kiállva is ír verset, amelyet közvetlenül a *Vigasztaló* elé helyez a kötetében. E költeményének címe *Kandallómnál*. A motivikus hasonlóság sugallja az ihletforrást, de a ritmus is eszünkbe juttatja Kölcsey versét még akkor is, ha Gyulai négysoros strófákba tördelte a sajátját; a nyolcas és hetes sorok váltakozása ebben a formában is felidézi a *Vanitatum vanitast*:

„A tüzet mind nézem s nézném,
De immár hamvába hal
És megzendül lelkem mélyén
Mélán egy bús régi dal.
Arról zeng, hogy mi az élet:
»Árnyék, amely játszik véled,
Egy kis szerelem, egy kis bor,
Sok nagyravágás, végre por.«” (Gyulai, é. n.)

² A témáról bővebben lásd Ajkay (2018).

³ A salamoni szerep bizonytalanságáról lásd Szilágyi (2023) és Dávidházi (1998) hivatkozott tanulmányait.

A pusztulás, az elmúlás felől vizsgált élet képét festi tehát ez a szöveg, éppen úgy, mint a *Vanitatum vanitas*. Úgy tűnik, Gyulai akárhogy is akarta volna felülrni a „mind csak hiábavaló” gondolatát, a történelmi-társadalmi környezet – és talán Kölcsey hatása – elégkussá hangolta például a most bemutatott költeményét is.

Reviczky Gyula (é. n.-b) *Arany Jánosnak* című versében is felismetó a *Vanitatum vanitas* hatása. Az intertextuális kapcsolatot ebben az esetben a tartalmi összefüggés csak látens módon értelmezi; a formai hasonlóság irányítja rá a figyelmet Kölcsey versére.

A kozmopolitavita a század második felének egyik legmeghatározóbb irodalmi polémiája; Reviczky Aranyhoz szól ezzel a művével, ahogy azt az alcím is mutatja: a címzett Arany János, akinek a *Kozmopolita költészet* című alkotására válaszul írja Reviczky Gyula a versét. Kérdésként merülhet fel tehát, hogy mi köze Reviczky szövegének Kölcseyhez. Formailag-ritmikailag hasonlít a *Vanitatum vanitas*ra, az evokáció azonban ebben az esetben a *Kozmopolita költészet*re vonatkozik. Reviczky verse – habár elsősorban Arany alkotására reflektál – mégis összefonódik a *Vanitatum vanitasszal*, érvrendszerében ugyanis megjelenik a méltóságok, kiválóságok Kölcseyhez hasonlító felsorolása, az *ubi sunt* toposz:

„Kék egével ősz Homérosz
Valamennyi nemzeté.
Buskomolyság, mélaság is
Egy van csak: a Hamleté.
Bolond Istók mindenütt volt,
A hol ember szenvedett.
Nagy művész, ki emberek közt
Feledí a nemzetet.

Gunyakaczaj minden hazában
Don Quijotenak végzete.
Ember, hát nem kell kutatni
Küzködő Faust német-e?
A világ nyelvét beszéli
Moliére, a francia
Harpagon, Alcest s a többi
Csupa kozmopolita.” (Reviczky, é. n.-b)

Így érvel tehát Reviczky amellet, hogy a költészet általános igazsága, emberi tartalma nemzettől és nyelvtől független, ezért tehát az igazi nagyság nem utóbbiban, hanem az előbbieken keresendő. Kölcsey értékfosztó mondatai meglepően hasonló retorikai szerkezetet alkotnak:

„Sándor csillogó pályája,
Nyúl vadászat, őzfutás;
Etele dúló csordája
Patkánycsoport, folt darázs;

Mátyás dicső csatázási,
 Napoleon hódítási,
 S waterlooi diadal:
 Mind csak kakasviadal.” (Kölcsey, é. n.)

Az intertextuális kapcsolatot erősíti az is, hogy a szerzőnek nem ez az egyetlen verse, amely rájátszik a *Vanitatum vanitas*ra.

Reviczky Gyula (é. n.) *A cigaretről* című alkotása a motívumrendszerén, témáján és rimtikáján keresztül kapcsolódik Kölcsey művéhez. A *Vanitatum vanitas* képei mind a felsorolt fogalmak, személyek értéktelenségét jelzik. Ezek az értékfosztó metaforák jellegüket tekintve leginkább az eltűnést, megsemmisülést jelképező fény- és hőjelenségként jelennek meg (Szauder, 1970).

A vers Kölcsey metaforáihoz hasonló képekkel fejezi ki a költő mondandóját; a szentenciája egybecseng a *Vanitatum vanitas* központi gondolatával: Reviczky-nél „Füst az élet; elenyészünk”, Kölcsey-nél „Mind csak hiábavaló!”.

A két szöveg gondolatrendszerének kiindulópontja közel azonos – a világon minden tűnékeny. Reviczky műve ezt a tételt fejti ki a képein keresztül, megoldási lehetőséget azonban nem javasol. Mintha ebben az esetben maga a megfogalmazás lenne a megoldás eszköze.

Motívumaiban – hasonlóan, mint Kölcsey-nél – a légneműség képei dominálnak. A füst, a köd, a láng helyett a hamu, a lég (levegő) a vers metaforája; hasonlatként a „cigaret” jelenik meg. A képek által sugallt tehetetlenség és pusztulás a vers könnyed ritmusában oldódik fel. A hatsoros versszakok két periódusból állnak: mindkét periódus első két sora felező nyolcas, a harmadik kétütemű hetes. A nyolcasok páronként rímelenek; a két hetes sor is összecseng. Így tehát 8-8-7-8-8-7 és aabccb struktúra és rímképlet jellemzi a szöveget.

Ahogy a formai játékosság találkozik a súlyos igazság kimondásával, egyértelműen felidézi a *Vanitatum vanitas* – főleg, hogy a mű ritmikai szerkezete meglehetősen hasonlít a Kölcsey által alkalmazottra.

Reviczky Gyula *A cigaretről* és Komjáthy Jenő *Füst* című verse mentén felrajzolható egy intertextuális hatástörténeti ív. Az előbbieken bemutattam a *Vanitatum vanitas* és a Reviczky-vers összefüggéseit, most ehhez kapcsolva elemzem a *Füstöt*, amelyben vendégszöveg jelzi az inspiráló forrást:

„Füst koszorúz és elmerengek;
 Eszembe jut a gúnyírás,
 Belátom én is, bölcs ítélet,
 Hogy füst az élet, semmi más.” (Komjáthy, é. n.)

A vers tehát elsősorban *A cigaretről* című szövegre utal, a gúnyírás mint fogalom azonban felidézheti Kölcsey *Vanitatum vanitas*át is. A gúny fogalmának megjelenése arra utal, hogy Komjáthy Reviczky-olvasata is felismeri, milyen erős jelentésképző elem a versforma, a ritmus és a tartalom divergenciája.

A légneműség képeit (füst, füstgomoly, dohánylevél illata) felvonultató *Füst* is felszólítja az olvasót egy általa javasolt magatartásminta követésére. A lírai én azt állítja, alkalmazkodni kell a világ metafizikai jellegzetességeihez („Kövesd a füstöt! [...] Légy fürge füst, ne lomha pára!”), és a *Vanitatum vanitas*szal szemben nem a valóságból való kivonulást, hanem a valóság jellegével való azonosulást tanácsolja. Látszik tehát, hogy Kölcsey Ferenc alkotása vitára hívja a századvégi költőket. Ez szintén jelentős hatását bizonyítja, ami a most bemutatott két vers közül Reviczky művében formai hasonlóság képében is megmutatkozik.

Ha Kölcsey szövege felől olvassuk Komjáthy Jenő életművét, érdekes intertextuális kapcsolatot fedezhetünk fel a *Vanitatum vanitas* és Komjáthy (é. n.-b) *Quam prope tam procul* című verse között. Utóbbi szerelmi témájú szöveg. Tartalmilag szinte semmi sem köti Kölcsey művéhez, a ritmus átütő ereje azonban annál inkább, a két szöveg ugyanis formailag majdnem teljesen azonos. Ehhez hasonló mértékű megfelelés csak Gyulai Vigh Gyulának esetében tapasztalható. A vers felező nyolcas és kétütemű hetes sorokat váltakoztat: 8-7-8-7-8-8-8-8 struktúrát mutatnak az egyes strófák; rímelését tekintve keresztím jellemzi a versszakokat. Komjáthy költészetére az időmértékes verselés jellemző, és erre a szokatlan ritmikai felépítésre már csak emiatt is figyelhet az olvasó.

Vajda János költészetében is tetten érhető Kölcsey Ferenc hatása: ritmikai és tematikai hasonlóság figyelhető meg a *Meghasonlás* és a *Vanitatum vanitas* között. Formai szempontból a felező nyolcas és a kétütemű hetes sorok váltakozása idézi fel Kölcsey versét. Vajda művének központi állítása is hasonló: „Hitvány volt és lesz az ember...”

A szentenciához e szöveg esetében is kapcsolódik egy javaslat, amelyet a lírai én fogalmaz meg az olvasó felé. A versszakok végén refrénszerűen ismétlődik a felszólítás: „Egyél, igyál, és neved.” A versben megfogalmazódó illúzióvesztés fájdalmas hangján szól ez a gúnyos mondat.

A *Vanitatum vanitas* beszélője a világot *per definitionem* hiábavalónak ítéli, de Vajdánál kifejezetten a világ elromlása jelenik meg az „elsilányul” kifejezésben. Az elsilányult világ tehát azt az üzenetet közvetíti, hogy a hedonizmus, az ösztönszerű viselkedés a releváns magatartás az ember számára.

Az utolsó versszak azonban átértelmezi az olvasó eddig kialakult lehetséges olvasatát; új kontextusba helyezi ugyanis az „Egyél, igyál és neved” felkiáltást:

„Jobb bizony, gondolj magadra,
S végső nyughelyet keress,
Hová el ne érjen e hang:
Egyél, igyál és neved.” (Vajda, 1849)

A mű regresszív olvasatában tehát a felkiáltás mintha nem is a lírai éntől származna, mintha utólag egy új szólam képződne a versben, mintha a világ kiabálná a refrén-szerűen ismétlődő mondatot az ember fülébe.

4. Összegzés

Dolgozatomban megkíséreltem feltárni a 19. század második felének lírájában, (Gyulai Pál, Reviczky Gyula, Komjáthy Jenő és Vajda János verseiben) Kölcsey művének hatását. A felsorolt érvek talán meggyőzően igazolják, hogy Kölcsey Ferenc *Vanitatum vanitas* című verse a magyar irodalom 19. századi költőit foglalkoztatta, elgondolkodtatta – és továbbgondolásra készítette.

Fontosnak tartom kiemelni a formai megközelítés fontosságát a feltárt téma kapcsán. Azt gondolom, hogy a kiinduló vers jelentésbeli gazdagságának a versformában keresendő okai is vannak. A szakirodalom nem foglalkozik hangsúlyosan a ritmika kérdéseivel a mű elemzések kapcsán, azonban például Szilágyi (2023) utal rá.⁴

Az ironia mélyén ott lappangó formai játékosság – úgy vélem –, a mű értelmezésének kulcskérdése. A feltárt hatástörténeti ív legalábbis erre mutat rá, hiszen a legtöbb esetben a formaiság is intertextuális utalás, illetve sok esetben figyelhető meg hasonló viszony forma és tartalom között, mint Kölcsey versében.

Kimondani az élet dolgairól, hogy „mind csak hiábavaló”, súlyos állítás; a nemzeti történelem reformkorában talán meghökkentő is. A *Vanitatum vanitas* vitára hív, elmélyült értelmezésre, továbbgondolásra sarkall – mindezek a folyamatok egyértelműen látszanak az általam vizsgált művekben.

Irodalomjegyzék

- Ajkay A. (2018). Aki „sokat vasalt” – Gyulai Pál verseléséről. In Ajkay A. & Császtvay T. (szerk.), (B)Irodalom: Gyulai Pál az irodalom élén (pp. 67–99). Reciti.
- Arany J. (1982). Arany—Tompá Mihálynak, Nagykőrös, 1853. május 23. In Sáfrán Gy., Bisztray Gy. & Sándor I. (s. a. r.), Arany János levelezése (1852–1856) (pp. 224–228). (Arany János összes művei 16: Levelezés 2). Akadémiai Kiadó.
- Arany J. (2004). Arany—Tompá Mihálynak, Nagykőrös, 1859. június 4. In Korompay H. J., Bódyné Márkus R. & Jankovits L. (s. a. r.), Arany János levelezése (1857–1861) (pp. 825–826). (Arany János összes művei 17: Levelezés 3). Akadémiai Kiadó.
- Dávidházi P. (1998). A kitagadástól az irodalmi kánonig: A *Vanitatum vanitas* és a magyar kritika. In P. Dávidházi, *Per passivam resistentiam: Változatok hatalom és írás témájára* (pp. 144–173.). Argumentum.
- Gyulai P. (1902). Kölcsey Ferencz. In Gyulai P., *Emlékbeszédek. I* (pp. 294–295). Franklin-Társulat.

⁴„Az azonban aligha véletlen, hogy ehhez a szemléltetéshez éppen [Arany János] a *Vanitatum vanitas*-ból választott példát: ez a Kölcsey-vers értelmezésének egy újabb lehetőségét tehette nyilvánvalóvá, hiszen a rímtechnika kiemelésével a vers »megcsináltságát«, artisztikusságát hangsúlyozta. Ez pedig rávilágított a Kölcsey-vers tragikus ironiája mélyén ott lappangó formai játékosságra is” (Szilágyi, 2023, 83–84).

- Gyulai P. (é. n.). Kandallómnál [1895]. In Verstar – ötven költő összes verse. Arcanum Digitális Tudománytár. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Verstar-verstar-otven-kolto-osszes-verse-2/gyulai-pal-108D2/koltemenyek-1864-1900-10B15/kandallomnal-10D06/>
- Gyulai P. (é. n.-b). Vigasztaló [1895]. In Verstar – ötven költő összes verse. Arcanum Digitális Tudománytár. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Verstar-verstar-otven-kolto-osszes-verse-2/gyulai-pal-108D2/koltemenyek-1864-1900-10B15/vigasztalo-10D0D/>
- Horváth J. (1956). Kölcsey Ferenc. In Horváth J., Tanulmányok (pp. 154–206). Akadémiai Kiadó.
- Komjáthy J. (é. n.). Füst. In Verstar – ötven költő összes verse. Arcanum Digitális Tudománytár. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Verstar-verstar-otven-kolto-osszes-verse-2/komjathy-jeno-12A63/regi-rege-12AE2/fust-12B87/>
- Komjáthy J. (é. n.-b). Quam prope, tam procul [1877]. In Verstar – ötven költő összes verse. Arcanum Digitális Tudománytár. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Verstar-verstar-otven-kolto-osszes-verse-2/komjathy-jeno-12A63/regi-rege-12AE2/quam-prope-tam-procul-12AE7/>
- Kölcsey F. (é. n.). Vanitatum vanitas [1823]. In Verstar – ötven költő összes verse. Arcanum Digitális Tudománytár. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Verstar-verstar-otven-kolto-osszes-verse-2/kolcsey-ferenc-6A6D/vanitatum-vanitas-6C9E/>
- Lukácsy S. (1990). Kölcsey: Vanitatum vanitas. In Taxner-Tóth E. & G. Merva M. (szerk.), Reménys emlékezet: Tanulmányok Kölcsey Ferencről (pp. 18–51). Kölcsey Társaság.
- Major B. (1867a). A bölcsész csalódása. Magyarország és a Nagyvilág, 3(30), 351–352.
- Major B. (1867b). A bölcsész csalódása. Magyarország és a Nagyvilág, 3(31), 364–365.
- [n. n.] (1891). Az én dalaimból. Borsszem Jankó, 24(9), 3.
- Reviczky Gy. (é. n.). A cigaretről. In Verstar – ötven költő összes verse. Arcanum Digitális Tudománytár. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Verstar-verstar-otven-kolto-osszes-verse-2/reviczky-gyula-120BE/valtozatok-1224B/a-cigaretrol-12291/>
- Reviczky Gy. (é. n.-b). Arany Jánosnak. In Verstar – ötven költő összes verse. Arcanum Digitális Tudománytár. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Vers-tar-verstar-otven-kolto-osszes-verse-2/reviczky-gyula-120BE/paralipomena-126ED/arany-janosnak-127B4/>
- S. Varga P. (2012). A *Vanitatum vanitas* és a *Nemzeti hagyományok*. In Főrizs G. (szerk.), Szív-ből jövő emlékezet: Tanulmányok Kölcsey Ferenc *Nemzeti hagyományok* című írásáról (pp. 115–124). (Hagyományfrissítés 1). Reciti.
- Szauder J. (1970). Kölcsey *Vanitatum vanitas*-a. In Szauder J., Az estve és Az álom (pp. 433–451). Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Szilágyi M. (2023). A *Vanitatum vanitas* és Arany lírája. Irodalomismeret, (1), 76–86.

- Táncsics M. (1885). Életpályám. In Táncsics Mihály művei 7. Központi Táncsics-bizottság.
- Tompa M. (1964). Levél Szemere Miklósnak, Hanva, 1862. július 28. In Bisztray Gy. (s. a. r.), Tompa Mihály levelezése. I: 1839–1862 (pp. 379–380). Akadémiai Kiadó.
- Vadai I. (2002). Az érvényes mérce: Kölcsey Ferenc: Vanitatum vanitas. Tisztatáj, 56(80), 1–16.
- Vajda J. (é. n.). Meghasonlás [1849]. In Verstár – ötven költő összes verse. Arcanum Digitális Tudománytár. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Verstar-verstar-otven-kolto-osszes-verse-2/vajda-janos-10EO1/1849-10EFC/meghasonlas-10F33/>
- Z. Kovács Z. (2002). „Vanitatum vanitas» maga is a humor”: Az irónia (korlátozásának) változatai a magyar romantika irodalmában. (Doktori mestermunkák). Osiris.